

Ovlivňování vídeňských Čechů prostřednictvím československých festivit a státních svátků (s těžištěm v prostředí Školského spolku Komenský)*

Jana Čechurová

INFLUENCING VIENNESE CZECHS THROUGH CZECHOSLOVAK FESTIVITIES AND PUBLIC HOLIDAYS (WITH A FOCUS ON THE COMENIUS SCHOOL ASSOCIATION)

The present essay does not aim to map in detail the institutional developments within the community of the Viennese Czechs nor does it focus on its social transformation, although it makes use of this broad framework. Its primary focus is on reflections and celebrations of Czechoslovak public holidays and other important days in the Czech-Viennese milieu. One of the central questions is to what extent Czechoslovak festivities resonated spontaneously there, and to what extent the Czechoslovak state contributed to the motivation for these ceremonies as an indoctrination tool.

KEYWORDS:

Viennese Czechs; identity; festivity; Czechoslovakia; Comenius School Association; compatriots

Studium problematiky vídeňských Čechů zažilo již několik konjunkturálních období. Předkládaná stať si neklade za cíl detailně mapovat institucionální vývoj v rámci této komunity,¹ ani sledovat její společenské proměny, na druhou stranu není možné tento

* Studie vznikla v rámci projektu GA ČR, č. 14-12289S, *Konstruování národní identity: Státní svátky za první Československé republiky*. Nebyla by realizovatelná bez mimořádné pomoci a obětavosti paní Alexandry Blodigové, jíž tímto děkuji.

1 V období první republiky se tématu vedle politických a spolkových činitelů věnovaly osobnosti z řad úřednictva, jež mělo tyto záležitosti v gesci (typicky Jan Auerhan), v období socialismu se problematika krajanů objevuje především v pracích etnologů (např. Stanislav Brouček, těžiště jeho zájmu je však především ve frankofonních oblastech), zároveň se vlastní komunitu snaží z různých úhlů pohledu uchopit i intelektuálové z řad vídeňských Čechů (Vera Mayer, Jana Starek, a zejména Vlasta VALEŠ, *Die Wiener Tschechen einst und jetzt / Vídeňští Češi včera a dnes. Úvod do dějin a současnosti české národnostní skupiny ve Vídni*, Praha 2004), respektive emigrantů. Po roce 1989 — především pak na přelomu tisíciletí — zažívá tato problematika velkou konjunkturu a celá řada českých historiků, především věnujících se otázce emigrace (např. Miloš Trapl či Jaroslav Vaculík), se snaží přispět rovněž k poznání tohoto fenoménu. Na popularitě získávají i soubory medailonů či rozhovorů s Čechy žijícími v zahraničí (Marie BRANDEJS, *Přišli jsme odjinud...*, Praha 2003, širěji pak Madeleine KORBEL ALBRIGHT a kol., *Vzkazy domů / Messages Home, Příběhy Čechů, kteří odešli do zahraničí (Emigrace a exil, 1848–1989)*, Praha 2012. Z nejnovejších prací je třeba vyzdvihnout dílo muzikologa Viktora Velka, věnující se hudebním aktivitám vídeňských Čechů s širšími společenskými přesahy. Výše uvedené práce jsou pouze

celkový kontext minout. Příspěvek chce věnovat pozornost odrazu a naplňování oslav československých státních svátků a dalších významných dní v tomto prostředí. Jednou ze stěžejních otázek pak je, do jaké míry zde československé festivity rezonovaly spontánně a do jaké míry se podílel československý stát na motivaci k těmto slavnostem jako jistému indoktrinačnímu nástroji.

Výše naznačené otázky není možné sledovat bez poznání širšího rámce, a to především v kontextu studia identit² a menšinové problematiky.³ Na základě svého dosavadního bádání v oblasti tzv. hraničářské problematiky jsem dospěla k výchozímu přístupu, že více než co jiného připomínalo postavení a vnímání vídeňských Čechů v rámci české společnosti právě hraničáře a jen postupně bylo od tohoto konceptu upouštěno, především pod tlakem měnící se politické reality ve střední Evropě.

Česká menšina v nynější Rakouské republice, a především ve Vídni, vznikla oproti ostatním zahraničním českým krajauským skupinám jiným způsobem. Vytvářela se přirozenou migrací na území jednoho státu, jež byla vyvolána průmyslovou revolucí, a do postavení zahraniční menšiny se dostala teprve vznikem Československé republiky v roce 1918, respektive rozpadem Rakousko-Uherska. To je také onen důvod, proč bylo dobově její postavení vnímáno jako souměřitelné s Čechy žijícími v převážně německém pohraničí.⁴ Sociální struktura těchto nových obyvatel Vídně však byla odlišná, což bylo dáno základním parametrem, a sice že Vídeň byla sice dynamicky se rozvíjejícím průmyslovým centrem, ale také hlavním a největším městem celé monarchie, kde sídlily centrální státní instituce, byla zde prestižní univerzita a zároveň se profilovala jako město velmi kulturní.⁵ Přestože převážnou většinu Čechů ve Vídni tvořili dělníci a řemeslníci, působilo zde nezanedbatelné množství státních úředníků, poslanci říšské rady, novináři, vysokoškolské učitelé i umělci. Před první světovou válkou byla Vídeň jedním z center české národní kultury a národního života a spoluutvářela se zde česká politika, její nositelé se však nejspíše po roce 1918 stáhli většinou na území Československa. Z lidí, žijících v metropoli střeoevropského soustátí, ovšem v prostředí jazykově odlišném, se stali vídeňští Češi vůči RČS zahraničními krajaný a ve vztahu k Rakousku menšinou.

Před první světovou válkou byl odhadován počet Čechů žijících ve Vídni na 300 tisíc a mělo se jednat o jejich největší koncentraci, Prahu z tohoto srovnání nevyjí-

velmi úzkým výběrem, majícím demonstrovat škálu výchozích pozic, motivací a přístupů k dané problematice.

- 2 K tomu přehledně např. Martina POWER — Rudolf KUČERA, *Úvod: kategorie identity v současné historiografii*, in: Rudolf Kučera a kol., *Identity v českých zemích 19. a 20. století: Hledání a proměny*, Praha 2012, s. 9–23.
- 3 Přehledně např. *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*, Olomouc-Opava, 2003, kde však vídeňští Češi z pochopitelných důvodů zmíněni nejsou.
- 4 Srov. Jiřina KOSÍKOVÁ — Jana POSPÍŠILOVÁ — Marta TONCROVÁ, *Česká menšina v Rakousku — do roku 1945*, in: Stanislav Brouček (ed.), *Češi v cizině 9*, Praha 1996, s. 105–113.
- 5 Pro ilustraci Václav FIALA, *Vídeň, literární toulky dunajskou metropolí*, Praha 2004.

maje.⁶ Němců z českých zemí mělo být podle tohoto odhadu kolem 160 tisíc, v roce 1910 tak mělo ve Vídni žít 467 158 obyvatel, narozených na území Čech a Moravy, tedy 23 % obyvatelstva rakouské metropole. K nim musíme následně připočítat i migranty, pocházející ze Slovenska. Jednalo se tedy o počty více než impozantní i na dnešní dobu. Jak byla tato česká menšina koncentrovaná a dynamicky rostoucí před rokem 1918, tak u ní došlo po tomto mezníku k opakovanému, v podstatě skokovému úbytku, kdy vedle přirozené asimilace zasáhly dvě vlny reemigrace po obou světových válkách a také velký asimilační tlak v průběhu let 1938–1945. Tak se stalo, že na počátku padesátých let žilo ve Vídni jen asi 20 000 Čechů.

Zásadní význam pro postavení Čechů v Rakousku měla mírová smlouva ze Saint-Germain upravující i státní občanství nové republiky v národnostním smyslu. Vedle osob, které měly v rakouských obcích domovské právo a sídlily na rakouském území před rokem 1914, získali rakouské státní občanství i ti, kteří pocházeli z území bývalé monarchie a patřili „rasou a jazykem k německé většině obyvatelstva v Rakousku.“ Rakousko se pak zavázalo i k podpoře a ochraně menšin.⁷ Pro postavení české menšiny byla rovněž důležitá bilaterální smlouva, tzv. brněnská, uzavřená mezi Československem a Rakouskem v červnu 1920, jíž RČS přejímala ochrannou moc nad českou menšinou v Rakousku, čímž byl vytvořen právní základ pro podporu jejího školství a hospodářského a kulturního života.⁸

Praktický dopad právních ustanovení v otázce nabývání státního občanství pocítili především zaměstnanci veřejných institucí, kde byla podmínka rakouského občanství nezbytná pro setrvání v úřadě. Velká část z těchto i vysoce postavených úředníků pak volila raději odchod do Československa, kde v řadě případů tvořili základní kádr nově se rodících státních institucí včetně armády a byli díky svým zkušenostem vítanými odborníky.

Česká menšina se výrazně zredukovala, což se odrazilo i na poklesu rozvětvené sítě spolků, které si v předchozích desetiletích vybudovali jako jistou společenskou infrastrukturu, paradoxně v této době však dochází k dovršení třístupňové sítě českého školství, přičemž následně získají tyto české školy i právo veřejnosti. Tím byly naplněny hlavní cíle, o něž dříve marně vídeňští Češi usilovali. Bez rozpaků pak můžeme říci, že školy se staly svorníkem české menšiny v Rakousku, byly bezpochyby integrujícím prvkem této komunity a také institucí, jež byla přímo existenčně provázána s Československou republikou, která se výrazně podílela na jejich financování. To je také zásadní důvod, proč jsem zvolila pro demonstraci československých státních a národních festivit právě toto školské prostředí, zastřešené vlivným Školským

6 Vera MAYER, *Češi ve Vídni: migrační a emancipační procesy české menšiny ve Vídni*, in: Stanislav Brouček — Karel Hrubý (edd.), *Češi za hranicemi na přelomu 20. a 21. století*, Praha 2000, s. 89–100.

7 Paulus EBNER, *Politické dějiny a právní postavení české menšiny v Rakouské republice / Die politische Geschichte und die rechtliche Situation der tschechischen Minderheit in der österreichischen Republik*, in: Vlasta Valeš (ed.), *Doma v cizině. Češi ve Vídni ve 20. století / Zu Hause in der Fremde. Tschechen in Wien in 20. Jahrhundert* (Katalog výstavy), Praha 2002, s. 33–38 (německy s. 135–140).

8 V. VALEŠ, *Die Wiener Tschechen*, s. 99–100.

spolkem Komenský ve Vídni, jenž dodnes tvoří jednu z páteří krajanských aktivit a představuje centrum českovídeňského života.⁹

I přes československou státní podporu se počet vídeňských Čechů v průběhu let výrazně snižoval. Svou roli jistě sehrálo i to, že sociální demokracie, k níž se hlásila převážná většina vídeňských Čechů včetně předních spolkových funkcionářů, působila od roku 1934 v ilegalitě a nastupoval autoritativní a germanismus akcentující režim. „Má-li naše menšina svůj vlastní politický program, pak je vyjádřen touhou po zachování samostatnosti rakouského státu [...]. Jinak hlavní svou starost věnují naši krajané ve Vídni péči o děti, a to ve smyslu národním, kulturním a sociálním. To jsou — jak jsme již poznamenali — všichni spojeni společným úsilím směřujícím k záchraně československého dítěte a tu také bylo dosaženo nejviditelnějších úspěchů, za něž i my můžeme být neúnavným vídeňským pracovníkům vděční.“¹⁰

Představitelé české menšiny se snažili v přípravách sčítání lidu 1934, i o pět let později o rozsáhlou vysvětlující kampaň:¹¹ „Řeč, kterou mluvila naše matka a jíž jsme se proto naučili vroucně milovat, řeč, kterou mluví naši příbuzní doma ve vlasti, řeč národa, jehož jsme svým původem, svým zrozením a svým cítěním členy, tato řeč vepíše se do sčítacího listu k otázce: ‚Sprachliche Zugehoerigkeit‘.“ Za pozornost stojí především odkaz na obrat „doma ve vlasti“, který evokuje nezakotvenost v rakouském prostředí, což ve skutečnosti lze považovat pro tuto dobu již za přinejmenším sporné. Roku 1939 ještě není zaznamenatelný další výrazný odliv, ba naopak nárůst na 52 tisíc, což bylo patrně způsobeno tím, že dotazník se ptal jednoznačně na *Muttersprache*, a také tím, že osoby, které se přihlásily k české národnosti, neměly povinnost sloužit ve Wehrmachtu.¹² Část Čechů ovšem po anšlusu uprchla do Československa.

Po druhé světové válce následovala druhá oficiálně organizovaná reemigrační vlna pořádaná Československou republikou. Akce se nakonec týkala přibližně 10 tisíc Čechů a Slováků, kteří byli uznáni hodni repatriace a jimž byla vystavena tzv. zelená legitimace. Šlo o ty, kteří nekolaborovali s nacistickým režimem a i v období války se hlásili k české, respektive slovenské národnosti. I po této válce se jevila perspektiva a konsolidovanost Československa výhodnější, než ta rakouská. Stejně jako po roce

9 Školský spolek Komenský / Schulverein Komenský, založený již roku 1872/1873, sídlí v budově české školy ve 3. okrsku na Sebastianplatz 3. Má rozsáhlý archiv, který byl zpracován v rámci vědeckých projektů *Česká menšina v Rakousku a Poválečný vývoj české menšiny v Rakousku*, jehož nositelem bylo Ministerstvo zahraničních věcí ČR v letech 2002–2004. Hlavními uspořadateli byla Alexandra Blodigová a Jan Kahuda z Národního archivu, kteří jsou také autory inventářů.

10 Antonín ROČEK, *Návštěvou u našich vídeňských krajanů*, Národní politika z 6. března 1935. Archiv Školského spolku Komenský ve Vídni (dále jen AŠS Komenský), VII. Sběrka dokumentace.

11 Dokumentace viz Národní archiv (dále jen NA), fond Československý ústav zahraniční (ČÚZ), karton č. 63, inv. č. 168.

12 V. MAYER, *Češi ve Vídni*, s. 91. 10. dubna 1938 se konalo referendum, které mělo zajistit dodatečný souhlas s anšlusem. Češi podali žádost, aby mohli hlasovat ve zvláštních volebních místnostech, výsledek jejich hlasování byl srovnatelný, jako u ostatních Rakušanů — téměř 100 % se vyjádřilo pro. NA, ČÚZ, karton č. 63, inv. č. 168, Zpráva. Postup čs. menšiny ve Vídni o lidovém hlasování 10. IV. 1938.

1918 se jednalo při reemigraci především o příslušníky středních a vyšších vrstev. Tím již podruhé utrpěla česká menšina ve Vídni naprosto zásadní ztrátu. I přes pohnuté dějiny poválečného Rakouska zůstával československý stát rozhodujícím sponzorem českých národních aktivit ve Vídni. Jeho představy, hodnotící kritéria a očekávání však prošly změnou.

Podobně jako jiné české menšiny, i ta vídeňská používala velmi často terminologii navozující pocit trpělivosti, pracovala s maloměstským romantismem a jeho představami drobného člověka, instrumentalizovaným sentimentem, neváhala však do slovníku zařadit i bojovou terminologii.¹³ K podpoře a utužování společenství vídeňských Čechů byl využíván široký rejstřík spolků, které pro ně znamenaly totéž, co pro jiné skupiny obec (*Gemeinde*) a stát.¹⁴ V rámci těchto spolků tak jednu ze zásadních aktivit představovaly festivity, tedy svátky, slavnosti a zábavy, díky nimž je možné se vyčlenit z rutiny všedního života. Jednalo se jednak o periodicky se opakující slavnosti, jednak o události s mimořádným významem, kdy nejen průběh sám, ale i jejich příprava a režie pomáhaly v rámci společenství podpořit sdílení stejných hodnot a ideově působit.

Nelze přehlédnout, že značná část těchto aktivit měla spíše kulturní rozměr, byť z něj bylo možné odečíst i politický náboj. Koncept adorace národních kulturních velikánů se odrážel i mezi vídeňskou českou komunitou. Dalším nosným prvkem bylo podporování slovanské vzájemnosti, spolupráce s ostatními slovanskými menšinami, která měla bezprostředněji než kde jinde ukázat váhu slovanského obyvatelstva, blízké vztahy byly a jsou pěstovány především k Jihoslovanům. Ze společných slavností je pak třeba vyzvednout i ty, kdy mezi tuto komunitu zavítala nějaká významná osobnost, čímž dodala těmto aktivitám přesah do vyšších pater důležitosti. Mezi vídeňskými Čechy se mimořádně oblíbeně těšil po desetiletí např. Josef Svatopluk Machar, který ve Vídni před válkou žil a účastnil se tamějšího života,¹⁵ dále je možno jmenovat „Velkého Slovana“ Karla Kramáře,¹⁶ který oslovoval ani ne tak srdečnými kontakty s tamní komunitou, k níž by mohl mít za 25 let sdílení společného vídeňského prostoru blízko, jako spíše svým integrálním nacionalismem a nekompromisními postoji v národnostních záležitostech. Kramář byl bezpochyby považován za největší ideovou záštitu pro české menšinové pracovníky napříč střední Evropou, dosáhl téměř ikonických rozměrů. K této dvojici je třeba přiřadit také osobnost To-

13 Velmi přehledně tyto rysy charakterizoval Matěj Spurný již ve své diplomové práci *V zájmu národa a jeho dětí. Vztah české společnosti k otázce národa a nacionalismu na příkladu ideologie a praxe Ústřední matice školské (1918–1938)*, diplomová práce Filozofické fakulty Univerzity Karlovy, Praha 2004.

14 J. KOSÍKOVÁ — J. POSPÍŠILOVÁ — M. TONCROVÁ, *Česká menšina v Rakousku*, s. 111.

15 Lucie KOSTRBOVÁ, *Mezi Prahou a Vídní. Česká a vídeňská literární moderna na konci 19. století*, Praha 2011. Jednou z předních Macharových zásluh bylo jeho iniciativnost v Českém srdci. Tato organizace, vzniklá za první světové války, měla pomáhat především chudým a hladovějícím dětem.

16 Souhrnně Martina LUSTIGOVÁ, *Karel Kramář. První československý premiér*, Praha 2007. Dílčí studie k tématu in: Jan BÍLEK — Luboš VELEK (edd.), *Karel Kramář (1860–1937). Život a dílo*, Praha 2009.

máše Garrigue Masaryka. Jeho studia i počátek profesionální dráhy jsou spojeny s Vídní, zde také najdeme vrcholy jeho politické kariéry před první světovou válkou. Ani Masaryk však nebyl menšinovým aktivistou, i on komunikoval o několik pater výš. Na rozdíl od Karla Kramáře se však stal československým prezidentem a vídeňští Češi se k jeho osobnosti začali vztahovat.

Rok 1918 přinesl pro vídeňské Čechy řadu změn. Nejenže museli právně řešit svoji příslušnost, potažmo identitu, ale měnil se celý jejich vztah k původnímu domovu v českých zemích. A také naopak. Jestliže před válkou se péčí o tuto českou komunitu zabývaly v podstatě soukromé instituce, především Ústřední matice školská a Národní rada česká, tak po roce 1918 se této činnosti ujal finančně na prvním místě stát, což byla zcela jiná úroveň, jež mohla potenciálně zasáhnout i tak důležité aktivity v rámci krajanského života, jakými byly festivity. V nových poměrech je snadno představitelné, že stát, který poskytuje podporu, si nárokuje i vliv na tyto identifikační aktivity.

V prvním desetiletí trvání Československé republiky byla podpora vídeňských Čechů spjata především s ministerstvem zahraničních věcí, vystěhovalectví pak patřilo do gesce ministerstva sociální péče. Svou podpůrnou roli zde hrála i kancelář prezidenta republiky. Bez vlivu pochopitelně nezůstaly ani dobrovolnické organizace, které až doposud o kontakt s krajany a jejich podporu nejvíce dbaly. Vše se změnilo v rekapitulujícím roce 1928.¹⁷ Největší inspirace byla tehdy nalezena v Německém zahraničním institutu sídlícím ve Stuttgartu (*Deutsches Auslandsinstitut*). Nově vznikající instituce měla všestranně dbát o podchycení, podporu a rozvoj Čechů a Slováků žijících v cizině, přičemž jejich rozvoj měl být „ku prospěchu národu a Republiky československé“.¹⁸ Koncem roku 1928 se podařilo zajistit podporu ze státního rozpočtu pro tento projekt, a to přímo v rámci oslav 10. výročí ČSR, a Československý ústav zahraniční byl zajištěn jako jeden z jubilejních podniků. Přestože převážnou většinu prostředků čerpal z různých kapitol státního rozpočtu, formálně fungoval jako spolek, v jehož správním výboru byli jak zástupci jednotlivých státních institucí, tak „dobrovolských“ organizací. To se definitivně změnilo až po únoru 1948, odkdy můžeme kalkulovat výhradně se státní podporou v této instituci a záležitostech její gesce.

Od roku 1929 tedy do komunikace s vídeňskými krajany výrazně vstupuje tato instituce, v níž hned následujícího roku získává zásadní vliv ministerstvo zahraničí, to však má vůči vídeňským krajanům i vlastní agendu, stejně jako prezidentská kancelář a rovněž ministerstvo školství, které mělo v gesci zajištění úrovně vídeňského českého školství včetně inspekčních cest. Na tom se nezměnilo nic ani v období po druhé světové válce. Vedle všestranné podpůrné činnosti československý stát vynakládal v součinnosti s dobrovolnickými organizacemi, které získávaly podporu od soukromníků i podniků, značné množství prostředků na společné krajanské slety, výstavy, veletrhy a podobně. V případě vídeňských Čechů pak byly velmi populární ozdravné pobyty dětí v Československu (feriální osady), jejich zájezdy na vybrané

17 K tomu více Stanislav BROUČEK, *Vznik a poslání Československého ústavu zahraničního*, in: *Češi v cizině* 4, Praha 1989, s. 14–21.

18 Tak Václav Babička in úvod inventáře fondu NA, *Československý ústav zahraniční*.

akce, po únoru 1948 pak přibýly i organizované pobyty v Československu pro dospělé, díky nimž měli vídeňští Češi možnost navštívit své příbuzné, což jim jinak vízová politika znemožňovala, a zároveň měli absolvovat pracovní program a aktivní poznávání budovatelského nadšení v Československu.¹⁹

Všechny tyto změny měly na spolkové školy Komenského a jejich fungování výrazný dopad.²⁰ Kvalifikovaní pedagogičtí pracovníci přicházeli mnohdy z Československa, odtud byli financováni, a na fungování školských budov se rovněž podílely pražské dotace, majetek však zůstával spolku. Nepedagogičtí pracovníci byli zaměstnanci spolku.²¹ Protože tyto spolkové školy usilovaly o právo veřejnosti v Rakousku, tj. platnost absolventských osvědčení, musely zároveň akceptovat rakouské školní osnovy, i na výuku dějepisu používaly učebnice přeložené z němčiny, a z toho rovněž vycházela interpretace dějinného vývoje, jeho mezníků a významných událostí. Ty ovšem byly mnohdy v rozporu s českým pojetím dějin od středověku až do 20. století. Výuka byla v českém jazyce silně zacílena na českojazyčnou kulturu, ovšem témata s politicko-nacionální tematikou, či jen pouhým odkazem k Československu se neobjevují. Ani ve výročním a zároveň z hlediska vnitrorakouských dějin bezproblémovém roce 1928 nenajdeme mezi tématy k maturitním pracím jediné, které by odkazovalo na československé reálie a s nimi spojené mezníky a festivity. Objevují se témata zaměřená na českou literaturu 19. století a význam Rakouska v minulosti a dnes.²² Z Československa přicházely do škol Komenského učebnice, ovšem spíše jako dobrovolná inspirace, než jako návodné pomůcky.

V tomto kontextu musíme také vnímat přijímání a potenciální propagaci československých státních svátků a významných historických mezníků obecně. Bezpochyby největším oficiálním státním svátkem v Československu byl 28. říjen. Problematičnost tohoto data je v rámci rakouské společnosti nasnadě. Hlavní oslavy československého státního svátku se společenským večerem organizovalo vyslanec-

19 „Vyslanectví doporučuje, aby MŠVU pozvalo učitele Komenského k hromadnému zájezdu do ČSR, kde by pro ně bylo připraveno náležité školení (alespoň 14-tidenní), náležité poznání pracovního úsilí čs. lidu (1-týdenní žňová brigáda) a umožněna jim na čas návštěva příbuzných.“ Archiv Ministerstva zahraničních věcí, TO-O-1945-1955, Rakousko, karton č. 19, důvěrná zpráva z vyslanectví z června 1950.

20 Rekapitulace viz František STRNAD — Oskar BLAŽEK, *Osmdesát let školského spolku „Komenský ve Vídni“*, Vídeň 1953.

21 Tato realita byla mezi menšinou známa: „Bylo by také nutno zdůraznit, že menšina naše není soběstačná, že její kulturní a zejména hospodářská síla není dostatečná, aby velká břemena, spojená s vydržováním škol, mohla nésti sama...“ Jiljí JAHN, *Deset let českého školství v Rakousku*, Kalendář českoslov. pracujícího lidu v republice Rakouské, [Vídeň] 1929, s. 96.

22 Např. „Osobnost Máchova v české literatuře předbřeznové“, „Rakousko zachráncem evropské kultury v 17. století“, „České drama od vítězství realismu“, „Kulturní a politický význam Rakouska“, „Básnická družina Máje“, „Šumava v díle českých spisovatelů“, od roku 1938 pak „Vznik první německé říše a její vývoj za dynastie saské“, „Alpy Východní marky“, „Od velkého kurfiřta k Fridrichovi II.“, ale také „Josef Svatopluk Machar“, „Český román za naturalismu“ a další. Srov. AŠS Komenský, Archivy jednotlivých škol, maturitní protokoly, maturitní práce, kartony č. 495, 504.

tví a představitelé krajanské komunity na něj byli zvaní.²³ Zde je dobré připomenout, že Rakousko jako země pro Československo klíčová mělo „šťěstí“ na výrazné vyslanécké osobnosti, které byly s tamní českou komunitou v úzkém kontaktu a lobovaly pro ni, kde se dalo. Vystřídala se zde plejáda předních diplomatů, z nichž je třeba vyzdvihnout Roberta Fliedera, jehož manželka Milada se jako čestná předsedkyně velmi angažovala v rámci Českého srdce, dále mezi lety 1922 a 1925 Kamila Kroftu, velmi se zaslouživšího o české vídeňské školství, v letech 1926–1932 Hugo Vavrečku, jehož dcera Božena, později provdaná Havlová, tyto školy navštěvovala a na gymnáziu „Komenského“ i odmaturovala. V roce 1932, kdy Vavrečka přešel do služeb firmy Baťa, přichází do Vídně Zdeněk Fierlinger, který je po čtyřech letech vystřídán Ferdinandem Veverkou. Významnou roli hrála také osobnost chargé d'affaires Františka Bořka Dohalského, který aktivně participoval na záležitostech vídeňských Čechů.

Vedle oficiálního společenského večera na vyslanectví pak některé složky krajanské komunity chystaly i své akce, dochovaly se především pozvánky na akce pořádané spolkem Omladina „Komenského“ ve Vídni.²⁴ Záštitu nad těmito podniky přebíral vyslanec a byli na ně zvaní hosté z Československa. Zdá se, že Omladina brala tuto záležitost i jako distanční a demonstrativní příležitost, patrně se jí zdál přístup většiny ostatních spolků jako příliš opatrný.²⁵ Ve školách Komenského byla řešena problematika připomínání tohoto československého státního svátku především v rámci Jednoty československých profesorů v Rakousku, v knize zápisů ze členských a výchovných schůzí je možno dohledat zmínky k této tematice, většinou se však týkají obsahu zdravic a blahopřejných telegramů, eventuálně toho, kdo byl na vyslanectví pozván, kdo ne a proč.²⁶

Českovídeňská komunita žila velkým množstvím festivít, které ji vzájemně upevňovaly, ty však byly bez vztahu k československým státním svátkům, respektive osobnostem, k nimž se svátek vztahoval. Po Cyrilu s Metodějem byl sice pojmenován tamější katolický spolek, ale jejich připomínání se důvodem integrujících oslav nestalo, Husova popularita měla rovněž své značné limity a vrcholila před Velkou válkou,²⁷ ani svatý Václav nepředstavoval jednotící prvek. Odkazy na tyto osobnosti, k nimž byly vztaheny československé státní svátky, neměly dostatečný potenciál pro českovídeňské prostředí. Zároveň je třeba si uvědomit, že i v domácím prostředí v Československu nebyly vnímány a přijímány bezproblémově, byť zde měly nepochybně důležitou roli demonstrace vyvažování různých tradičních ideových hodnot. Prvomájové

23 K tomu srov. korespondenci in: AŠS Komenský, Školní inspektorát, Korespondence s československými, rakouskými a říšskými orgány, karton č. 204.

24 AŠS Komenský, Kulturní akce, divadelní představení 1907–1934, karton č. 125.

25 K tomu srov. rezoluci z pracovní konference Omladiny Komenského z března 1937, in: NA, ČÚZ, karton č. 63, inv. č. 168.

26 AŠS Komenský, karton č. 564.

27 Významnou integrující festivítou, která byla chystána ještě před první světovou válkou, byly přípravy na oslavy kulatého výročí upálení Mistra Jana Husa. Přestože absolutní většinu vídeňských Čechů tvořili katolíci, Husův symbol výrazně a spontánně rezonoval i v tomto prostředí. Válka a válečný stav však průběh těchto oslav značně modifikovaly. K tomu srov. korespondenci uloženou v AŠS Komenský, Kulturní činnost, karton č. 124.

oslavy pak realizovala česká menšina ve Vídni v rámci svého stranictví, tj. povětšinou v rámci rakouské sociální demokracie.

Především ve školském prostředí byly upřednostňovány obecnější apolitické neideologické festivity. Mezi pravidelné svátky patřil Svátek matek, oslavy Českého srdce a dalších jednotlivých spolků — Školského spolku Komenský, Sokola, Orla, pěveckých sborů Slavoj a Lumír, ještě četnější však byly indiferentní dny mládeže či sportu, a především školní akademie, které realizovala většina škol Komenského. Z programu se zdá být nesporné, že probíhaly zcela v apolitickém duchu.²⁸ Školní kroniky, které jsem měla výběrově k dispozici,²⁹ nenaznačují ani v nejmenším, že by v nich československé státní svátky nějak v meziválečném období rezonovaly. Školy organizovaly rovněž celou řadu výletů, ty však naprosto nesouvisely s českými „místy paměti“.

Přesto však existoval jeden typ oslav, navazující patrně na tradici z doby císařství, který přetrval i za republiky, a v modifikované podobě se rozvinul po druhé světové válce. Jednalo se o oslavy prezidentských narozenin. Masarykovy narozeniny byly slaveny a připomínány a i v česko-rakouském prostředí je vidět silnou tendenci k pěstování jeho kultu, používal se i zde termín „prezident Osoboditel“. O jeho osobnosti se konaly přednášky, krajané byli seznamováni s jeho publikační činností, jejich institucionální knihovny registrovaly řadu přírůstků s jeho autorstvím, byť někdy měla tato akviziční činnost až úsměvné konotace, protože byly „ze skromnosti“ zasílány anonymně, přičemž jejich realizace šla pochopitelně přes prezidentskou kancelář.³⁰ Každopádně Masaryk pronikl i do škol Komenského, např. v rámci přednášky „Masaryk a děti“,³¹ každoročně se konaly v jednotlivých okresech oslavy jeho narozenin, na nichž vystupovaly pěvecké sbory a Vlastenecká omladina pořádala divadelní představení. Podobně se slavily po roce 1935 i narozeniny Edvarda Beneše, nicméně onen vroucí a domácký tón, stejně jako nádech heroismu, zde již absentoval.³²

28 Početná dokumentace se nachází tamtéž, především karton č. 537, sbírka dokumentace, např. kniha výstřižků Reálka Komenského v českém vídeňském tisku. Problémem je to, že v dokumentaci najdeme program a referenci v tisku, materiály zachycující režii a přípravu těchto akcí zachovány nejsou. Dá se však usuzovat, že se jednalo o stereotypní typ festivity, fungující podle obecně sdílené představy, jak by podobná akce měla probíhat.

29 Jednalo se o kroniku České obecné školy ve XII. Okrese a Kroniku Kroftovy školy měšťanské ve Vídni XVI., k ostatním jsem přístup neměla, protože se fyzicky nenacházejí v prostorách archivu. Protože se jedná o archiv soukromý, je třeba přizpůsobit se jeho pravidlům.

30 Srov. např. děkovaný list Ústřední knihovny Československému ústavu zahraničnímu ze dne 11. června 1937: „Knižní zásilka neznámého dárce /per. odbor. rada V. Škrach/ 30 svazků spisů T. G. Masaryka/ byla nám především ze zdejšího čsl. Vyslanectví ohlášena a včera námi převzata... Děkujeme Vám, vážení pánové, ze srdce za vše, co pro naše kulturní snahy v menšině podnikáte, prosíme Vás, abyste laskavě tlumočili naše upřímné díky šlechtnému dárci s tím, že se vynasnažíme, aby ty knihy plně vykonaly své národní a kulturní poslání v naší menšině.“ NA, ČÚZ, karton 63, inv. č. 168.

31 AŠS Komenský, kronika Kroftovy školy, školní rok 1931/1932.

32 „Koncert na počest 53. narozenin dra Edvarda Beneše pořádán byl v sobotu dne 22. května v Mozartově sále vídeňského Koncertního domu...“ František STRNAD, *Menšinová kronika*, in: Kalendář 1938, Českovídeňská ročenka, s. 147.

Celkově je patrně možné konstatovat, že československý stát i instituce, které měly v gesci péči o české menšiny, si víc než dobře uvědomovaly svízelné postavení, v němž se vídeňští Češi nacházeli, a neměly tendenci uvádět je do překerních situací. Jistěže by byly vítány vřelé projevy vůči vlasti, a to i ve formě osvojení si národních a státních festivit, ale podpora české menšiny nebyla nijak limitována plněním těchto kritérií. Vždy bylo třeba podat vyčíslení finanční stránky věci a v ostatních záležitostech patrně panoval konsensus, že je třeba se pohybovat v rámci umění možného. A dále, že na prvním místě je třeba udržet ve Vídni české etnikum v jeho jazykových a kulturních potřebách, nikoli očekávat okázalé splácení státních investic, byť by to bývalo bylo milé. Nikdo se tak ani výrazně nepohoršoval nad volbou české menšiny na jaře 1938, jejíž priority shrnul po anšlusu funkcionář Školského spolku Komenský František Strnad: „Změnilo se mnoho v našich poměrech za poslední rok. Co se nemohlo změnit a aspoň rychle nemůže, jsou strukturální poměry naší krajanské větve. Změny zevních organizačních forem nelze klásti na roveň vnitřním názorovým přeměnám. Jsou však novým potvrzením, že naše krajanská větev jest si vědoma svého poslání jako loyální národní menšina ve státě. Proto se také naši nepřátelé ve svých projevech obyčejně nezabývají tolik naší nynější menšinovou politikou, jako spíše vypočítáváním výsledků našich akcí. Pro svá bláhová tvrzení o naší irredentě a illoyalitě pak se vracejí až do dob předválečných, nebo do dob těsně po převratu, aby vyhledali nějaký projev, který by dokazoval naší státoobčanskou nespolehlivost. Zapomínají, že je to doba, kdy se leckterá německá vesnice v českém území prohlášovala za součástku německého Rakouska, aniž by jí to dnes kdokoliv vážně vyčítal. Zůstaneme čím jsme: národně sebevědomou československou větví, která zná své povinnosti k hostitelskému státu, ale nezapomíná při tom na své povinnosti národní a na svá přirozená občanská práva.“³³

Tento tolerantní přístup ze strany československých orgánů se výrazně modifikoval po roce 1948. Z korespondence zachované v Archivu ministerstva zahraničních věcí³⁴ jasně vyplývá, že komunistické Československo, respektive jeho představitelé, očekávalo za poskytovanou finanční podporu jasné důkazy o příklonu vídeňských Čechů k novému československému „vidění světa“, k pokroku, socialismu, demonstrativnímu vzývání stejných hodnot. Protože v této oblasti neslavilo Československo velké úspěchy, byla permanentně na stole otázka odebrání státních subvencí s poukazem na zbytečné tenčení devizových rezerv. Zdůrazňován byl fakt, že bez československé dotace celý krajanský život ve Vídni zanikne. Československé orgány promýšlely všechny možné strategie, jak situaci v české menšině změnit, podařilo se jim bezesporu infiltrovat do vedoucích struktur spolku Komenský, přesto se však v průběhu let cyklicky opakuje kategorický soud o reakčním smýšlení vídeňských Čechů, a to včetně personálu škol Komenského, tedy včetně osob, které byly financovány z československého rozpočtu. Vyslanectví opakovaně hlásilo, že „si zde za stávajících okolností vlastními penězi udržujeme reakci ve vedoucích posicích menšiny — a ‚Komenský‘ takovou vedoucí posicí je — a nejen to, my si ji takto dokonce

33 Tamtéž, s. 154.

34 Vše Archiv Ministerstva zahraničních věcí, TO-0-1945-1959, respektive 1960-1964, Rakousko.

i vychováváme.“³⁵ Permanentně je řešena potřeba ozdravit učitelský sbor, která stála v přímém rozporu s tím, že z Československa díky vízové politice již není možné posílat uvědomělé pedagogy a domácí prostředí takové neprodukuje. Uvědomíme-li si, jakou selekcí vídeňská česká menšina do té doby prošla, a že zde zůstali především její méně vzdělaní, mnohdy manuálně pracující a sociálně-demokraticky cítící příslušníci, pak je otázkou, kdo by vyhovoval onomu kritériu „pokrokovosti“. Paradoxem je, že ve stejné době byly školy Komenského podezírány krajany z toho, že vychovávají děti v komunistickém duchu, protože jsou subvencovány z komunistického Československa.

Pro naši tematiku je důležité, že komunistické Československo bylo očividně schopné prosadit oslavy a připomínání řady státních svátků a významných výročí i do vídeňských škol Komenského. Od počátku padesátých let zde vidíme výrazný obrat a i korespondence stejně jako tisk dokládají, jak zásadní význam těmto demonstrativním festivům byl ze strany československých orgánů přikládán. V plánu pro československého Sdružení Čechů a Slováků v Rakousku pro rok 1953 se explicitně dočteme: „Na všech školách se oslavují narozeniny pres. Klementa Gottwalda, únorové události, Velká říjnová socialistická revoluce aj. Ovšem, že se při těchto příležitostech se žáky hovoří o významu těchto událostí. V učitelských konferencích má každý učitel povinnost přednésti pokrokový referát, písemně ho vypracovat a předložit inspektorátu.“³⁶

Pokud nahlédneme ještě jednou do kroniky Kroftovy školy, která pokračuje kontinuálně až do šedesátých let, uvidíme změnu na první pohled. Počínaje rokem 1952 dochází přes celá padesátá léta k pravidelným oslavám jednak 28. října, dále Říjnové revoluce, osvobození Československa Rudou armádou a přední místo zaujímají festivity, spjaté se životem a smrtí komunistických politiků — v březnu 1953 proběhla nejprve tryzna na počest Stalina a za dva týdny poté i smuteční slavnost za Klementa

35 Tamtéž, karton č. 11, zpráva z 13. října 1949. „Vzniká tím paradoxně stav, že za peníze čs. státu se vychovávají děti v duchu měšťáckém, a dokonce i reakčním a tudíž nepřátelským vůči Sovětskému svazu, ČSR a ostatním zemím mírového tábora.“ Tamtéž, zpráva z 12. března 1952. Klíčovou osobností byl již výše citovaný František Strnad, vůdčí persona spolku Komenský, která měla na jednu stranu nálepku spolupracovníka s komunistickým Československem, a na straně druhé byl z vyslanectví hodnocen jako „naprosto konzervativní člověk, zatížený soc. demokratismem...“ Tamtéž, 1960–1964, karton č. 5, zpráva z 11. ledna 1963.

36 Tamtéž, 1945–1959, karton č. 11. Školním inspektorem byl po dlouhá léta Oskar Blažek, který byl zároveň ústředním tajemníkem spolku Komenský a především členem a funkcionářem Komunistické strany Rakouska. „[...] nezdravé hromadění funkcí, zvláště když školní inspektor Blažek je v důsledku tříletého pobytu v koncentračním táboře 100% invalidou /zranění páteře a ledvin./“ Dopis MŠ min. zahraničí z 14. září 1955, tamtéž, karton č. 5. Oskar Blažek se pokoušel i aktivně měnit těžiště výkladu ve vztahu k interpretaci dějin: „Je našim nejvzácnějším úkolem u našich dětí pěstovati velké tradice věrnosti a lásky k vlasti, jimiž jsou naše dějiny tak bohaté. Slavné doby husitské, Jan Žižka z Trocnova, Prokop Holý, Roháč z Dubé, až po nesmrtelné hrdiny poslední světové války jakými byli Julius Fučík a jiní, nám budou vzorem v boji za naši svobodu a za pokrok.“ Oskar BLAŽEK, *Naše školství v jubilejním roce*, in: F. Strnad — O. Blažek, *Osmdesát let školského spolku*, s. 55.

Gottwalda, v prosinci 1954 slavili vídeňští žáci sedmdesátiny Antonína Zápotockého, v listopadu 1957 pak proběhla ve školách tryzna za téhož prezidenta.

Paradoxně až tato doba implikovala alespoň některým vídeňským Čechům, kteří díky restriktivní vizové politice měli velmi omezené možnosti navštívit své příbuzné a starou vlast, státní československé oslavy.

Tato studie si kladla za cíl zamyslet se nad souvislostí mezi slavením a připomínáním československých státních svátků a významných dní v prostředí vídeňských Čechů v průběhu přibližně první poloviny 20. století, a to v návaznosti na to, jak fungovala podpora této minority ze strany československého státu především školství, ale i jiným oblastem jejího života. Dochované materiály nedávají příliš možností rekonstruovat zákulisí a režii jednotlivých festivit, spíše popisují jejich průběh. Nicméně i z tohoto materiálu se dají vyvodit určité závěry. Předně je třeba v přístupu k dané otázce rozdělit sledované období na dvě etapy, a sice éru v Československu demokratickou a totalitní. Od toho je možné odvodit přístup i k takovým záležitostem, jakými byly krajanské kolonie, jejich potřeby, nároky vznášené na oplátku za finanční podporu a také prostředky a nástroje, jak dosáhnout demonstované návaznosti na československé prostředí.

Pro období první republiky se autorce jeví, že československé státní svátky v českovídeňském prostředí příliš nerezonovaly, nestaly se svorníkem této menšiny, ani prostředkem demonstované identifikace. Výjimku tvořily především oslavy narozenin československých prezidentů, kterým byla věnována mimořádná péče a pozornost. Ze strany československého státu pak nelze pozorovat žádný cílený tlak na to, aby vídeňští Češi touto cestou demonstrovali svou návaznost na Československo, a to jak v oblasti mentální či symbolické, tak finanční. Je zde zřejmý respekt ze strany československých institucí k tomu, že vídeňští Češi se vztahovali jazykově česky, ale státně rakousky, a nebyla zde snaha jejich poměrně složitou situaci a úzký manévrovací prostor dále komplikovat. Situace v tomto přístupu se zcela mění po roce 1948, což je dáno jednak změnami v československé politice i hospodaření s devizovými prostředky, ale také oslabením postavením Rakouska, země rozdělené do okupačních zón, hledající teprve postupně nový obsah své identity. V tuto chvíli je z československé strany naprosto prvoplánově artikulován požadavek na demonstrovanou souvztažnost vídeňských Čechů k „novému“ Československu a jedním z nejzákladnějších znaků této demonstrace jsou právě okázale připomínané československé státní svátky a významná výročí. Klíčovým nástrojem k dosažení tohoto indoktrinačního cíle se staly finanční prostředky, kterými československý stát po celá desetiletí podporoval vídeňské Čechy. Domnívám se, že festivity vynucované tímto tlakem nebyly prosty formalismu, a v důsledku toho beztak neplnily své základní poslání.

RÉSUMÉ:

Concerning the period of the First Republic, the author considers that Czechoslovak public holidays did not resonate in the Czech-Viennese milieu and did not become the uniting force for the minority, nor were they a means of demonstrated identification. The main exceptions were birthdays of Czechoslovak presidents to which special care and attention was given. In the Czechoslovak state one could not see any targeted pressure on the Viennese Czechs to seize an opportunity to demonstrate their linkage with Czechoslovakia on the mental and symbolic as well as the financial plane. Genuine respect was shown by Czechoslovak institutions for the fact that the Viennese Czechs considered

themselves linguistically Czech, but nationalistically Austrian, and there was no effort to further complicate their relatively complex situation and narrow their room to manoeuvre.

This approach completely changed after 1948 due to changes in Czechoslovak politics and foreign exchange management, but also due to the weakened position of Austria, a country divided into occupation zones and finding gradually a new content for its identity. At this time, the Czechoslovak side quite superficially articulated the requirements for a demonstrated correlation of the Viennese Czechs to 'new' Czechoslovakia. Some of the distinctive characteristics of this demonstration were spectacularly commemorated during Czechoslovak public holidays and important anniversaries. The key instruments for achieving this indoctrination objective were funds with which the Czechoslovak state supported the Viennese Czechs for decades. I believe that the festivities enforced by this pressure were not devoid of formalism, and consequently, they did not fulfil their primary mission.

Doc. PhDr. Jana Čechurová, Ph.D., působí v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy. Badatelsky se zaměřuje na dějiny moderní éry, především dějiny elit, elitních a diskretních spolků a politické pravice (jana.cechurova@ff.cuni.cz).